Published in final edited form as:

Türk Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi. 2015 ; 23(1): 6–21. doi:10.5336/mdethic.2014-42622.

TEMEL ETİK KURAMLAR AÇISINDAN ADALET ve SAĞLIK HAKKI KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ^{1,2}

[AN EVALUATION OF JUSTICE AND RIGHT TO HEALTH CONCEPTS IN THE PERSPECTIVES OF ETHICAL THEORIES]

Perihan Elif Ekmekçi* and Berna Arda**

*MD, PhD

**Profesör, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Abstract

Sağlık hakkı temel bir insan hakkıdır. Ancak günümüzde sağlık hakkının hayata geçmesi, sağlık sunumunda gereksinim duyulan kaynakların kısıtlı olması nedeniyle engeller ile karşılaşmaktadır. Ayrıca tıp alanındaki hızlı teknolojik ilerlemeler, tanı ve tedavi imkânlarının her geçen gün gelişmesine yol açmaktadır. Bu durum, sağlık hizmetlerinin sunumunu dağıtıcı adaletin bir süjesi haline getirmektedir. Adalet kavramının tanımlanabilmesi için öncelikle, birey ya da toplulukların bir eylemi için hak talebinde bulunmalarının koşullarını tanımlanmalı daha sonra hak edilenin kim tarafından ve nasıl verileceğinin belirlenmelidir. Etik kuramlar, etik açıdan doğru eyleyebilmek için hangi dayanak noktalarından yola çıkarak hangi değerleri öncelikle karar vermek gerektiği konusunda kendi paradigmalarını oluşturmuşlardır. Adalet ve sağlık hakkı gibi temel kavramlar, temel etik kuramlar tarafından, o kuramın baskın olduğu içinde değerlendirilmekte ve anlam kazanmaktadır. Sağlık hakkı bazı etik kuramlar tarafından insan varlığının doğal bir bileşeni olarak tanımlanırken, bazı etik kuramlar tarafından baskınsal olarak kabul edilmekte bazıları tarafından ise reddedilmekte, adalet kavramı ve baskınsal olarak adaletin materyal ve formal ilkeleri gibi kavramların içerikleri ve taşıdıkları değerler içinden bakılan etik kuramın paradigmasına bağlı olarak farklılıklar içermektedir. Etik kuramların paradigmaları sadece kavramların tanımlanmasında değil, aynı zamanda pratik uygulamalarda da farklı yaklaşımları gerektirmektedir. Bu çalışmada, erdem etiği, faydacı etik kuram, ödev etiği, liberal etik kuram ve komüniteryan etik kuramın adalet ve sağlık hakkını nasıl kavramsallaştırdıklarını ortaya konmaktadır. Bu amaçla öncelikle her bir etik kuramın genel çerçevesi tanımlanmış ve bu çerçevenin çizdiği teorik paradigma içinde adalet kavramının konumlandırılması anlatılmıştır. Ardından her bir etik kuram baskınsal olarak sağlık hakkı kavramının temellendirilmesinin imkânı tartışılmıştır.

¹Bu çalışma Fogarty Uluslararası Merkezi/NIH fonu ile R25TW009248, KM Munir, PI proje numarası ile desteklenmiştir. This work was supported by Fogarty International Center/NIH grant (R25TW009248) from United States National Institutes of Health at the Boston Children's Hospital, Division of Developmental Medicine, KM Munir PI

²Bu makale "Tıp Etiği Açısından Sağlık Hakkı ve Romanlar Üzerine Bir Çalışma" adlı doktora tezinden kaynaklanmaktadır.

Abstract

Right to health is considered as a fundamental human right. However the realization of right to health is facing obstacles due to the scarce resources which are needed for the provision of health services. Besides the vast technological improvements in medical area leads to the development of diagnosis and treatment possibilities each and every day. Thus, the provision of health services becomes a subject of distributive justice. To define the concept of justice, first one should identify the conditions of demanding right to have something and then determine how and who is obliged to give the deserved. Ethical theories form their own paradigms of acting right regarding their anchor points and priority values. The basic concepts such as justice or right to health are considered and conceptualized within the paradigms of the ethical theories. Thus some ethical theories consider right to health as a natural constituent of human being, while some may consider it contextual and others may reject it completely. In a similar vein, justice and related concepts of justice such as formal and material principles of justice differ regarding the paradigm of the ethical theory in which we position ourselves. The paradigms of ethical theories demand different approaches from each other both in defining the concepts and implementations in practical life. This paper sets forth how justice and right to health is conceptualized in the virtue ethics, deontological ethics, liberal ethical theory and communitarian ethical theories. To this end first the general frame of each ethical theory and how justice is conceptualized within this frame is defined. Following that a discussion of the possibility of justification of the right to health within the context of ethical theory is perused.

Keywords

Anahtar Sözcükler: adalet; dağıtıcı adalet; etik kuramlar; sağlık hakkı

Keywords

distributive justice; ethical theories; justice; right to health

Giri

Adalet kavramı, kısaca “herkese kendine uygun düğünü, kendi hakkı olanı vermek” olarak tanımlanabilir.¹ Beauchamp ve Childress, adalet kavramını, “bireylerin talep ettiği veya onlara borçlu olunan veya sunulması gerekenlerin dağıtılması, adil ve hakkaniyetli olarak dağıtılması” olarak betimlemiştir.² Bir başka tanımlamaya göre ise adalet, temel hak ve ödevlerin, sosyal yararların ve yüklerin paylaşım sırasında hiç kimseye karşı rastgele ayrımcılık yapılamayacağını belirten bir ilkedir.³ Bu ve benzeri pek çok tanımlamada görülebileceği gibi, adalet kavramını bazı birey ya da toplulukların bir üyesi (mal veya hizmet) erilebilmek ya da sahip olabilmek için hak talebinde bulunmaları ve kararda bulunan kurum, birey ya da toplumun söz konusu hak edilen “eylemi” hak edenlere vermekle yükümlü tutulduğu durumlarda ortaya çıkan bir kavram olarak ele alabiliriz.

Kimin neyi hak ettiğinin belirlenebilmesi için kullanılan ilke adaletin “formal ilkesidir”. Bu ilke, bir üyesi hak edebilmek için bireyin sahip olması gereken minimal koşulları tanımlamaktadır. Adaletin formal ilkesi kısaca “eylet olanlara eylettilde muamele

yapılması” gerektiğini ifade eder. Formal ilkenin bu genel tanımı içinde hangi ölçüte göre etik aranacağı ve etiklinin nasıl tanımlanacağı belirlenmemiştir. Birey veya gruplar arasında etik muameleyi gerektirecek “etik olma” özelliklerini belirleyen ölçütler ise adaletin “materyal ilkesi” ile tanımlanmaktadır. Bu ilkeler, toplumun yapısında benimsenmiş olan etik kuramların sınırları içinde değerlendirilmektedirler. Örneğin, liberal etik kuram düzleminde materyal ilke “serbest piyasa koşulları” iken, faydacı teori düzleminde “en fazla kişiye en fazla yararın sağlanması” materyal ilkesi geçerli olacaktır. Diğer taraftan bir toplumda farklı sektörlerde farklı materyal ilkeler de geçerli olabilmektedir. Örneğin bir toplumda işletmelere üst düzey yönetici atanmasında “serbest piyasa materyal ilkesi” geçerli olurken, aynı toplumda sağlık için geçerli olan “ihtiyaç materyal ilkesi” olabilir.²

Pratik yaşamda, materyal ilkelerin biri ya da birkaçının uygulanabilir olduğu durumlar karşımıza çıkabilir. Aynı durumda uygulanabilir olan materyal ilkelerin farklı talepler ortaya çıkarması etik çatı malara yol açabilir. Başka bir ifadeyle teorik olarak kabul ettiğimiz materyal ilkelerin yaşamaya geçmesi anlamında teori ve pratik arasında oluşabilecek boşluklar etik çatı malara neden olabilir. Ayrıca, dağıtım söz konusu olan tüm hizmetler, pozisyonlar ve malların aynı etik değerde olmadığını, bazı hizmet, pozisyon ve malların dağıtımında bunların sahip olduğu özel etik değerler nedeniyle diğerlerinden farklı ve özel ölçütler bulunması gerekliliğini de gözden kaçırmamak gerekir. O halde, materyal ilkelerin kapsamlı bir adalet teorisi içine entegre edilmediklerinde, pratik yaşamda uygulamada yeterli olmadıklarını, materyal ilkelerin pratik yaşamda önümüze serdiği etik çatı malların ilkelerin içine entegre edildiği genel teorisinin sağladığı dünsel çerçeveden faydalanılarak felsefi olarak tutarlı ve temellendirilebilir kararlar verilebileceğini söyleyebiliriz.

Adalet kavramının tanımlanabilmesi için öncelikle, birey ya da toplulukların bir kişiye iliştirilen hak talebinde bulunmalarının koşullarını tanımlamak gerekmektedir. Başka bir deyişle birisinin bir kişiye hak etmesinin temellendirilmesi gerekmektedir. İkinci olarak yapılması gereken ise bu hak edilenin kim tarafından ve nasıl verileceğinin belirlenmesidir. Başka bir ifadeyle bir birey ya da topluluğun hak ettiğini ona vermekle yükümlü olanın kim olduğunu ve yükümlülüğün neden “O’na” ait olduğunu temellendirilmesi icap eder.

Bu tanımlamaların yapılması genel olarak adalet kavramını açıklamak için gerekli olmakla beraber, sağlık alanındaki adalet kavramını tanımlamak için yeterli olmayabilecektir. Eğer, “sağlık hizmetleri” diğer sosyal hizmetler ile aynı etik değere sahip olarak ele alınıyor ise belki bu tanımlama yeterli görülebilir. Ancak, sağlık hizmetlerinin eğitim, istihdam, barınma vs gibi sosyal hizmetlerden farklı bir etik değere sahip olduğu öne sürüldüğünde, üşesiz, yukarıda yapılacak tanımlama yetersiz kalacaktır.

Diğer taraftan, “sağlık” alanındaki hizmetleri sadece “sağlık hizmetleri” kapsamında ele almak, konunun dar kapsamda dünümlmesine yol açacaktır. Sağlık alanında adaletin sağlanması için sadece sağlık hizmetlerine erişim konusunda adaletin değil, sağlığın tüm sosyal belirleyicilerinin dağıtımındaki adalet olarak geniş bir perspektifte ele alınması daha doğru bir değerlendirilmeye yol açabilir. Tüm bunlara ek olarak, sağlık alanındaki adalet tartışılırken, sağlık ile ilgili kaynakların kısıtlı olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekecektir. Adaletin kavramsal olarak hipotetik bir düzlemde sonsuz kaynaklar öngörülerek nasıl tesis edilebileceği bile tartışmaya açık bir husus iken, kaynakların kısıtlı

oldu u bir düzlemde pratik ya amda sa lık belirleyicilerinin ve hizmetlerinin da ıtımında adaletin sa lanmasının temellendirilmesi daha problematiktir.

Etik kuramlar, etik açıdan do ru eyleyebilmek için hangi dayanak noktalarından yola çıkarak hangi de erleri önceleyerek karar vermek gerekti i konusunda kendi paradigmalarını olu turmu lardır. Etik ilkeler, etik kuramların yapısı içinden çıkarlar ve ancak o etik kuramın paradigması içinde tutarlı olarak savunulabilirler.³ Örne in, sonuçsalcı bir yakla ım olan faydacılık etik kuramı en yüksek iyiyi “toplumsal net faydanın artırılması” olarak tanımlar ve eylemlere bu iyiye katkıda bulundukları ölçüde de er verir. Eylemlerin sonuçlarından ziyade eylemin do ası ve ardında yatan niyeti önemseyen deontolojik yakla ımın önderi, Kant eti i ise çok genel olarak, kategorik imperatife uygun eylemeyi etik olarak do ru kabul eder. Her iki kuramda yer alan etik ilkeler kendi paradigmaları ile uyumludur. Bunun do al bir sonucu olarak faydacı kuramda adalet kavramının tanımlanması ile Kant eti inde adalet kavramının tanımlanması ve ta ıdıkları de erin birbirinden farklı oldu unu söyleyebiliriz.^{4,5}

Ba ka bir deyi le gerek adalet kavramı gerekse bununla ba lantılı olarak adaletin materyal ve formal ilkeleri, hak, sa lık hakkı gibi kavramların içerikleri ve ta ıdıkları de er içinden bakılan etik kuramın paradigmasına ba lı olarak farklılıklar içermektedir. Söz konusu paradigma sadece kavramların tanımlanmasında de il, aynı zamanda pratik uygulamalarda da farklı yakla ımları gerektirmektedir. Bu nedenle öncelikle temel etik kuramlar ve bu kuramlar perspektifinde adalet kavramının nasıl ele alındı ını incelemek gereklidir.

Erdem Eti i ve Adalet kavramı

Aristoteles’in adalet kavramına yakla ımını anlayabilmek için öncelikle “teleolojik dü ünme” kavramını açıklamak gerekir. Eski Yunan kültüründe yaygın olan teleolojik dü ünmenin izlerini Aristoteles’den önce, Platon’da görmek mümkündür. Bu dü ünçe, her varlı ın bir telosu oldu u varsayımına dayanmaktadır. Telos dü ünçesini ilk gündeme getiren dü ünür Klostomenai’li Anaksagoras’tır. Anaksagoras, evrenin bir telosa göre olu tu unu, öne sürmü tür. Daha sonra Aristoteles tarafından geli tirilen bu kavrama göre, tüm do al nesneler, ereklerini içlerinde ta ırlar ve bu ere in gerektirdi i eilde bir biçime sahiptirler. Form adını verdi i bu kavram ile Arsitotales, sadece biçimi de il, aynı zamanda, bir nesnenin “o” tikel nesne olabilmesi için gereken düzen, fonksiyonel yeti ve kapasitesini de kastetmektedir. Aristoteles’e göre, tikel’e içkin olan form aslında o tikelin telosuna ba lı olarak öyle geli mi tir.⁶

Aristoteles, bu ba lamda, insan formunun telosunu sorgulamı ve yanıt olarak “eudomonia” kavramını öne sürmü tür. Eudomonia, insan ruhunun rasyonel parçası olan teorik aklın bir erdeme uygun faaliyeti olarak tanımlanmı tır. Erdem ise, bir varlı ın fonksiyonunu en iyi eilde ya ama geçirme hali olarak betimlenmi tir. Eudomonia, tam ve kendine yeten bir faaliyet alanı olarak, insana en fazla ve en kalıcı doyumunu sa layan, kısacası insanın telosunu olu turandır.⁷

Adalet, eti i mümkün kılan, tüm toplumsal ili kelerde söz konusu olan bir kavram olarak, di er tüm erdemlerden üstün tutulmu tur. Ba ka bir deyi le, Aristoteles’e göre, adalet erdemin bütünüdür. Aristoteles, adaleti, da ıtıcı ve denkle tirici adalet olarak iki alt ba lıkta

ele alınıyor. Dağıtıcı adalet, dağıtılarda mutlak eşitlik değil “hakkaniyeti” ön planda tutar. Dağıtıcı adalette, dağıtılanın kime ne kadar verileceği, dağıtımın taraf olanların birbirlerine göre durumlarına göre ve dağıtılanın niteliğine göre değişmektedir.⁷

Dağıtılan şeyin telosu, onun kime öncelikle verilmesi gerektiğini belirleyen temel unsurdur. Örneğin, dağıtılan şeyin flüt olduğu düşünülürse ve flütün telosu, “iyi çalınmak, mükemmel müziği üretmek” olarak tanımlandığında, flütü en iyi çalan kişiye vermek gerektiği kolayca anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, erdem etine göre, en iyi flütü hak eden, onu telosuna en uygun şekilde kullanabilecek olandır.^{8,17}

Aristoteles tarafından eşitlik, aynı koşullarda olanın aynı haklara sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda değinilen, “eşit olanlara eşit muamele yapılmasını” öngören adaletin formal ilkesine temel teşkil eden yaklaşım budur. Aristoteles, bu formal ilkenin pratik yaşamı geçmesi için gereken materyal ilkeyi “hakkaniyete” dayandırmış, hakkaniyeti de bireylerin telosu ile temellendirmiştir.

Aristoteles, bu temellendirmesini politikanın ne’li olduğu konusundaki usamlaması ile modellemiştir. Dağıtıcı adalet, sadece metaların dağıtımında değil, onur, yönetim hakkı gibi sosyal kavramların dağıtımında da geçerlidir. Örneğin, Aristoteles, çağdaş demokrasilerin kullandığı “bir insan, bir oy” yaklaşımını kabul etmemektedir. Çağdaş demokrasiler, “bir insan bir oy” daki tüm yaklaşımların ayrımcı olduğu yönüne sürerken, Aristoteles, dağıtıcı adaletin özünde “ayrımcı” olması gerektiğini savunmaktadır. Onun sorduğu soru, bu ayrımın adil olarak nasıl yapılabiliridir. Cevabı ise “hak etmeye” dayalı dağıtım yapılması başka bir deyişle dağıtılanların ve dağıtımdan pay almaya aday olanların telosuna göre dağıtım yapılmasıdır. Aristoteles’e göre politikanın telosu “iyi vatandaşlar, iyi karakterler” geliştirmek, bireylerin kendilerini geliştirerek kapasitelerini hayata geçirmeleri ve böylece erdemli bir yaşam sürmelerini sağlamaktır. Benzer şekilde bireylerin bir arada yaşamak üzere kurdukları şehir-polis- bireylerin daha iyi olmaları içindir. Ona göre, erdem “alın kanlık sonucu”-yaparak-geliştirilir. Şehirler, bireylerin erdemlerine uygun eyleyebilmeleri, pratik yapabilmeleri için gereken ortamı oluşturur. Bu usamlamanın sonucu olarak, yönetim hakkı da onu hak edenlere, bu işi en iyi yapabilecek olanlara, yaşam telosları yönetmek olanlara verilmelidir. Aristoteles’e göre adil dağıtım böyle sağlanabilir.^{7,8}

Faydacı Etik Kuram ve Adalet kavramı

Faydacılık (utilitarizm) 19. Yüzyılda John Stuart Mill ve Jeremy Bentham tarafından önerilen bir etik kuramdır. Mill ve Bentham’ın yaklaşımları klasik faydacılık olarak adlandırılmaktadır. Faydacı etik kuramın temelinde Mill’in deyişi ile “Fayda İlkesi” bulunmaktadır. Mill bu ilkeyi, “eylemler, üretebilecekleri mutluluk oranında doğru, üretebilecekleri mutsuzluk oranında yanlış” diye ifade etmektedir. Bentham ve Mill tarafından fayda İlkesi “en fazla mutluluk prensibi” (greatest happiness principle) olarak da adlandırılmıştır. Bu ad altında yapılan tanımlama ise şöyledir; “en fazla insan için en fazla mutluluk üreten eylemler etik açıdan doğru eylemlerdir”.⁹

Faydacı etik kuram, davranışların doğru veya yanlış olmasını neden oldukları sonuçlara bakarak değerlendirir. Eylemin etik açıdan doğru veya yanlışlığının o eylemin kendinde değeri ile ilgisi yoktur. Başka bir deyişle, eylemlerin sonuçlarından bağımsız olarak

kendinde de erleri yoktur. Eylemlerin etik de erleri yol açtıkları sonuçlara bakılarak belirlenir. Herhangi bir durumda etik olarak do ru davranı , tarafsız bir yakla ımla ve dâhil olan tüm taraflar göz önünde bulundurularak hesaplanacak en yüksek net faydayı üreten davranı tır. Net fayda, mutluluk ve yarar olabilece i gibi acı ve zorluklardan kaçınmak olarak da kar ımıza çıkabilmektedir.^{5,9}

Fayda ilkesinin tanımlarında da açıkça ifade edildi i gibi, nasıl eylemek gerekti ine karar verirken, ahlaki özne, sadece kendi mutlulu unu veya faydasını de il, o eylemden etkilenecek herkesin toplam net fayda veya mutlulu unu hesap etmek zorundadır. Bu hesaplamada, her bireyin fayda ve zararı/mutluluk ve mutsuzlu u e it a ırlıktadır. Mill, teorisinin bencil in etik olarak temellendirilmesi gibi algılanması endi esiyle, bir eylemin etik açıdan de erlendirmesi yapılırken, bireyin kendi fayda ve zararını/mutluluk ve mutsuzlu unu di er bireylerle aynı a ırlıkta hesaba katması gereklili inin altını çizmi tir.⁹

Mill ve Bentham'dan sonra gelen Faydacı Etik Kuram savunucuları, kendinde iyi olan ba ka kavramların da bulundu unu öne sürmü lerdir. Örne in, bilgi, güzellik, özgürlük, sa lık bireysel özerklik, ba arı, anlayı , e lence, derin bireysel ili kiler kendinde iyi olanlar arasında sayılmı tir.²

Kendinde iyi olan kümesinin geni letilmesi sonucunda, fayda ilkesi de modifiye edilmi ve “etik açıdan do ru eylem, sonuç olarak toplamda en fazla kendinde iyiyi üreten eylemdir” ekline gelmi tir.⁹

Tüm faydacılar, bir davranı ın do ru veya yanlı olmasının fayda prensibine dayandı ı konusunda hem fikir olsalar da söz konusu faydanın belirli bir durumdaki belirli bir fayda mı oldu u, yoksa davranı ların do ru veya yanlı oldu unu belirleyen genel ilkelere uygunlu u mu oldu u konusunda ayrılırlar. Birinciye tercih edenler eylem faydacıları, ikinciye tercih edenler ise kural faydacılarıdır.⁴

Eylem faydacılı ının sordu u soru udur; bu özel durumda bu davranı ın hangi iyi ve kötü sonuçları olacaktır? Onlar için etik ilkeler bireylere etik yargılara varmak a amasında rehberlik yaparlar ancak, bir tikel durumda faydaya yol açmıyorlarsa esnetilmeye ya da göz ardı edilmeye de müsaitlerdir. Örne in hekimin yalan söylememesi bir etik ilkedir ve hekimlere rehberlik yapar ancak bir tikel durumda hekimin yalan söylememesi e er maksimum faydayı üretmiyorsa, o zaman bu davranı etik açıdan do ru de ildir. Eylem faydacıları, bir durumda bir etik ilkeye uymamanın, uymaktan daha fazla yarar üretme potansiyeli bulundu u tespit edildi inde, o etik ilkenin tekrar gözden geçirilmesi gerekti ini savunurlar.⁹ Zira eylem faydacısına göre fayda tek mutlak ilkedir. Fayda dı nda di er tüm de erler türetilmi ve mutlak olmayan de erlerdir bu nedenle revize edilmeye müsaittir. Örne in bir eylem faydacısı, hekimlerin ötenazi uygulamasının güncel sosyal ko ullar altında daha fazla fayda üretece ini gördü ünde, bu uygulamayı yasal hale getirmek ve kuralla tırmaktan çekinmeyecekler hatta bunun bir zorunluluk oldu unu savunacaktır.²

Kural faydacılarına göre ise, eylemin do ru veya yanlı olması, onun fayda üretmesinin büyük olasılıkla beklendi i bir etik ilkeye uygun olup olmamasına ba lıdır ve bu etik ilkeler duruma ba lı olarak esnetilip modifiye edilemezler. Zira etik ilkelerin terk edilmesi, hem o ilkelerin hem de tüm ilke sisteminin bütünlü ünü ve mevcudiyetini tehdit eder. Örne in

hekimin yalan söylemesi o tikel durumda daha fazla fayda üretecek olsa da, genel olarak hekim - hasta ili kisindeki güveni zedeleyecek olması tikel durumda edinilen faydadan daha fazla zarara yol açma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, kural faydacıları, yalan söylememek, bireysel özerkli e saygı duymak, hırsızlık yapmamak gibi temel ilkelerin bir eylemin yarataca ı faydaya öncelenmesi gerekti ini öne sürerler.^{2,9}

Bazı dü ünürler mutluluk, bilgelik, sa lık gibi kendinde de erli olarak tanımlanan kavramların eylemlerin etik açıdan do rulu unu test etmede kullanılmasının problematik oldu unu, kendinde de er kavramının pratik eylemlere rehberlik yapmak için fazla soyut ve belirsiz kaldı ını öne sürmü lerdir. Kendinde de er olarak kabul edilen kavramların bireyler arasında farklı a ırlı a ve hatta farklı anlamlara sahip olabilece i bu nedenle bir eylemin bir birey veya grup için en iyi sonucu üretece i ya da üretti i konusunda kesin yargıya varmanın mümkün olmaması bu dü üncenin temelini olu turmaktadır.

Tercih Faydacıları bu dü ünceden yola çıkarak, eylemin etik açıdan do ru ya da yanlı oldu una dair karar mekanizmasını, kendinde de er kavramına de il, aktüel seçimler kavramına dayandırmayı önermektedirler. Bir bireyin tikel bir durumda eylerken yaptı ı uslamlama, ancak o bireye danı ılarak tam olarak anla ılabilir. Bireyin eylemin olası sonuçlarının faydalarını ve zararlarını hesaplarken, o eylemden etkilenecek bireylerin tikel durumları belirleyici olmaktadır. Örne in, ileri ya larda kalça protezi önerilmi iki hastayı ele alalım. Birisi sedanter bir hayat ya amakta ve günlük aktivitelerini olabildi ince azaltarak “kö esinde oturmakla” mutlu olmaktadır. Zaten hareketsiz olan ya am tarzı yeni kalçasıyla çok fazla de i meyecek, üstüne bir de postoperatif dönem a rı ve sıkıntılarına, ameliyat sırasında ya da sonrasında geli ebilecek kontrendikasyonlara katlanmak zorunda kalacaktır. Öte yandan ameliyat yapılmayarak, sosyal güvenlik sisteminden ya da sigortadan para harcanmamı olacak, tasarruf edilen para ba ka bir hasta için de kullanılabilecektir. Bu hastanın kalça protezi operasyonuna alınmaması herkes için en fazla faydayı üretecektir.

Öte yandan ikinci hasta da hemen hemen aynı ya larda olmasına ra men, hareketli bir ya am tarzına, sosyal bir çevreye, hatta ba kalarına kar ı sorumluluklara sahip olabilir. Ameliyat olarak yeni bir kalçaya sahip olmak, bu hastanın hayat kalitesini belirgin ekilde arttıracak ve kendisine ve çevresine kar ı sorumluluklarını yerine getirebilmesi için imkân sa layacaktır.

Tercih faydacıları ikinci hastanın ameliyat olmasının en yüksek toplam net faydayı üretece ini ancak bu tikel durumun aktörlerinin özelliklerinin bilinmesi ile söyleyebilece imizi öne sürerler. Zira sadece dosyaya bakılırsa, her ikisi de identik özelliklere sahip hastalardır ve ikisine uygulanacak tedavi de farklılık ön görmek için bir neden yoktur.⁹

Faydacı yakla ımda ahlaki özne, fayda üreten davranı ta bulunabilme kapasitesi oldu u için, eylemler ise, sonuç olu turabildikleri için de erlidirler. Faydacı teori, adaleti toplam faydayı arttırmak için bir araç olarak görür. Bu kurama göre adalet toplumsal net faydayı arttırmak amacı ile olu turulmu yasaların uygulanmasıdır. Bireylerin hakları ise, net faydayı arttırmaya yönelik olarak tanımlanmı olup ba kaca bir kendinde de ere sahip de ildir. Bir hak, toplumsal faydayı arttırıcı bir sonuç ürettiyorsa bu hakkın bireylere tanınması etik

açıdan gereklidir. Bu sonucu doırmayanlar ise etik açıdan hak olarak talep edilemez ve tanınmaz.^{2,4}

Faydacı etik kuram, sa lık alanına da benzer ekilde yakla ır. Kendinde de erli olarak addetti i “fayda” dı ında kalan tüm kavramlar gibi sa lık alanı da faydayı arttırmak için kullanılacak araçlardan biridir. Sa lı a di er sosyal hizmetler arasında ayrı bir de er yüklemes ve sa lık ile ili kili da ılımların yapılmasında fayda dı ında bir kriteri göz önünde bulundurmaz.¹⁰

Faydacı etik kurama, sa lık politikalarında oldukça fazla ba vurulmaktadır. Sonuç odaklı olması nedeniyle, sa lık sistemlerinin ürettikleri faydanın ölçülmesi amacı ile nicel kriterlerin de erlendirilmesi faydacı yakla ımın benimsedi i bir yöntemdir. Bu amaçla en yaygın kullanılan kriter Quality adjusted life years (QUALYs) ve Disability adjusted life years (DALYs) olarak bilinmektedir. QUALYs ve DALYs farklı toplumların ya da aynı toplumun farklı kesimlerinin sa lık durumları hakkında nicel veri sa lamakta böylece uygulanan sa lık politikalarının sonuçları de erlendirilebilmektedir. Ancak bu ve benzeri kriterler sa lık alanında e itsizlikleri göz önünde bulundurmaz. Ba ka bir deyi le, kaliteli ya am süresini kimin kazandı ı ve kimlerin kaybetti ini önemsemez.

Adalet ve hakların faydacı kuramda toplumsal net fayda öncelenecek ekilde ele alınması, halk sa lı ını geli tirici politikaların ve koruyucu hekimlik uygulamalarının güçlendirilmesini desteklemektedir. Bu tür uygulamalarla QUALYs ve DALYs benzeri nicel sa lık göstergelerinde geli me sa lanması hedeflenmekte ve beklenmektedir. Bununla beraber, adaletin kendinde de er olarak de il de faydayı arttırmak için türetilmi bir de er olarak görülmesi, sosyal hizmetlerin da ıtımında esas alınan ölçütün e itlik veya adalet de il, da ıtım sonunda üretilen net fayda olması, toplumda azınlık durumunda olan bireylerin sa lık haklarının göz ardı edilmesine yol açabilmekte ve bu nedenle adaletsiz sosyal da ılımı körükleyebilmektedir.²

Öte yandan, faydacı etik kuramın bu özelli i, sa lık politikaları açısından güçlü bir yön olarak da de erlendirilebilir. Kamu politikası olu turmada faydacılı ın kullanımının genel kabul görmesi, söz konusu politikalardan etkilenen herkesin tarafsız olarak de erlendirilerek toplam faydaya önem verilmesi, sosyal politikaların olu turulması a masında her hangi bir özelli e dayalı ayrımcılık yapılmasına engel te kil etmektedir.⁹

Bu özellik Faydacılı ın, “geleneksel olarak kabul edilen etik ilkelerin fayda olu turma amacıyla revize edilmesini öngörmesi” niteli i ile bir arada dü ünüldü ünde azınlık ve ayrımcılık açısından olumlu katkıda bulunabilir. Zira Faydacı etik kuram, her hangi bir özelli e ba lı olarak ötekile tirilen gruplara yönelik sa lık politikalarını, bu grupların göz ardı edilmesi toplam net faydaya olumsuz etki yaptı ında, ön yargılardan ba ımsız olarak bu grupların lehine olabilecek kamu politikaları geli tirilmesini gerekli kılar.

Ödev Eti i; Kantianizim ve Adalet Kavramı

Aydınlanma dönemi felsefecilerinden Immanuel Kant etik alanında tıpkı do a yasalarına benzer nitelikte bir yasanın bulundu unu ve pratik aklın bunu kavrayabilece ini öne sürmü tür. Kant’a göre bu yasanın bulunması, fizik bilimlerde oldu u gibi etik alanında da

net sonuçlara ulaşabilmemizi sağlayacaktır. Bu yasayı kullanarak bireyler etik karar verme sürecinde doğru eyleyebilmenin koşullarını bilebilirler. Bir şeyin iyi olup olmadığına ancak bu yasaya uygunluğuna göre karar verilebilir. Kant'a göre bir eylem sonuçlarından bağımsız olarak, sadece ardında yatan istemenin doğasına bağlı olarak etik açıdan iyi/doğru veya kötü/yanlış olarak değerlendirilebilir.⁹

Kant'a göre etik alanında "a priori" yasa, "iyi" ya da "iyi istemenin" ne olduğunu belirleyen yasadır. Bu yasa pratik aklın temel yasası olarak tanımlanan ve "kategorik imperatif" adı verilen, nesnel ve genel geçer olan ahlak yasasıdır. Söz konusu ahlak yasası bize ahlaklılığın kriterini sunar ancak bu kriter, eyleme değil, eylemin arkasında yatan istemeye ilidir. Bu yasa "ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin öznel ilkeye (maksim) göre eyle" der. Bir bireyin eyleminin ardında yatan isteme, bu ilkeye uygun ise o eyleme etik açıdan doğru, ahlaklı ve özgür bir eylemdir.⁹

Kant'a göre, bu ahlak yasasına uygun isteme aynı zamanda "özgür istemedir". Özgürlük, bireyin usullama yaparak kategorik imperatife uygun eylemeyi seçebilmesi olarak tanımlanabilir. İnsan kendi başına pratik saf aklı kullanarak kendisi ahlak yasası koyabilmektedir. Başka bir deyişle kategorik imperatife uygun eylemek "için" bireyler gerektiğinde kendi mutluluklarından, arzu ve isteklerinden arınarak sadece akıllarını kullanarak ve yasa öyle dediği için eyleyebilirler. Bu ise insanın otonomisinin göstergesidir.⁴

Bireyler, kategorik imperatife uygun eylemeyi seçtiklerinde Kant'ın literatürüne göre irade otonomisine sahip kabul edilirler. Bu içerikteki otonominin zıddı heteronomidir. Heteronomi, kategorik imperatif yerine iradeyi etkileyen arzu, tutku, öfke gibi diğer unsurların eylemlerin motivini ve dayanağını oluşturması durumudur. Bu durumdan kaynaklanan istemeler özgür, ahlaklı ve iyi kabul edilemez. Rastlantısal olarak bireyin arzu ve istekleri onu, kategorik imperatifin emrettiği şekilde davranmaya yönlendirdiyse, bu durumda birey yasaya uygun ama yasadan dolayı eylememi olacaktır ki, bu eylemin etik açıdan doğru olması Kant felsefesi bakımından mümkün değildir.^{2,4}

Kant'ın ikinci önermesi, akıl sahibi bir varlık olmanın insana yüklediği değerden kaynaklanır. İnsan değerlidir, çünkü aklını kullanarak yasa koyabilme özgürlüğüne sahiptir. Bu değer nedeniyle, bireyler birbirlerini araç olarak değil amaç olarak görmeli ve böyle eylemelidirler.¹¹

Kant'ın etik kuramına yönelen temel eleştiri konularından biri, değer çatışmaları durumundaki yetersizliktir. Etik kurallar Kant için kategorik olduğundan, pratik olarak imkânsız olsa da teorik olarak her iki eylemi de yapmak eğerde zorunludur. Bu durum pratik yaşamda karar vererek eylemek zorunda olan bireye çözüm sunmamakta, etik kuramın pratik uygulanabilirliği zayıf kalmaktadır. Bu özellik, Kant etikinin sosyal ve sivil politikalarına dayanak teşkil etmesini de güçleştirmektedir. Faydacı etik kuram, bu konuda ne kadar pratik ve yakın ise, Kant'ın etik kuramı da o kadar uzaktır denilebilir.

Kant *Ebedi Barış (Perpetual Peace)* adlı eserinde, adalet ilkesini etik kuramı içinde nasıl konumlandırdığını açıklamıştır. Kant, ideal yönetim sistemi ve bu sistemin dayanması gereken etik ilkelere açıklık getirmektedir. Bu eserde Kant, adalet ilkesine değinirken

politikayı hakların pratik bilimi, eti i ise, hakların teorik bilimi olarak tanımlar. Kant'a göre etik evrensel bir ilkeler bütünüdür ve etik politikacının uyması gereken temel etik ilke, uluslararası ilişkilerde ya da ülkenin iç yönetiminde, etik ilkelere aykırı gelişmeler tespit ettiğinde, sonuçlar kendi çıkarlarına aykırı olacak olsa bile, bu aykırı gelişmelerin en kısa zamanda düzeltilmesi için tüm enerjisi ile çalışmalıdır. Bu çalışmada sonucunda, aykırı durum giderilerek doğanın emrettiği ve akıl ile de tespit edilebilecek etik ilkelere uyumlu durum sağlanacaktır. Bu, etiğe uygun eyleyen, etik politikacı olarak tanımladığı kişinin yapması gereken ödevdir. Kant bu eserin ikinci ek bölümünde kamusal hakların ne zaman adil olacağına dair bir saptama yapar ve kamusal hak kavramını tüm güncel bağamlarından soyutlayarak onun özünde ne olduğunu baktığında, kamusalılık (publicity) gördüğünü söyler. Kant, kamusalılık olmadan adalet olamayacağını, adalet olmadan da hakların mümkün olamayacağını, çünkü hakların ancak adaletten türediğini ifade eder. Kant'a göre politikanın a kın ilkesi olarak tanımlanabilen kamusalılık ilkesi (Transcendental Principle of the Publicity of Public Right, Principle of Publicity) effaflık ve kamuya karşı açık olmak kavramlarına dayanmaktadır. Ona göre, diğer insanların haklarını etkileyen eylemlerin maksimi kamusalılık ilkesi ile uyumlu değilse adil olmayacaktır. Kant, kamusalılık ilkesini, politikanın nasıl adil olarak yapılabileceğini belirleyen ilke olarak öne sürmektedir.¹²

Kant'a göre kamusalılık ilkesi dâhil tüm eylemlerin maksimi kategorik imperatifin konusudur. Kamusalılık ilkesi, kategorik imperatifin, kamusal eylemlere (başka insanların özgürlüğünü etkileyen) yönelik olarak formüle edilmiş özel bir türüdür. Başka bir deyişle, Kant'a göre, adalet sadece başka insanları özgürlüğünü etkileyen durumlarda baş vurulabilir ve diğer insanların refahını ve mutluluğunu etkileyen eylemler adalet ödevleri ile değil erdem ödevleri ile yönetilir. Kant'ın özel bir adil politik eylem ilkesi belirlemesinin nedeni bu eylemlerin kategorik imperatifin dışında kalmaması değil insanların kamusal alanda eylemlerini kendileri dışındakilerin koymuş olduğu pozitif yasalara göre eylemelerinin istenmesidir. Bu pozitif yasaların maksimi başkaları tarafından belirlenmiştir. Bu politikaya özgü özel bir durumdur ve kategorik imperatifin özel bir türünü hak eder.¹²

Kant'ın kamusalılık ilkesini anlatmak için bazı kavramları açıklamak gerekecektir. "Gerçek/doğru (true) politika" terimi ile Kant, kategorik imperatife uygun olan politikayı kasteder. "Kamu yasası" kavramı ise, kendi özgürlüklerini etkileyecek eylemlerin ayırdına varabilecek rasyonel bireylerden oluşan kabul edilen toplumun tüm bireyleri tarafından istenen ve talep edilen yasayı üretir. Bu nitelikteki rasyonel bireylerden oluşan toplum, özgürlüklerinin olumsuz anlamda etkilenmemesi için ihtiyaç duyulan minimal gereklilikleri bilmektedir. Böyle bir toplumda bu minimal gerekliliklere zarar verebilecek yasalara evrensel olarak karşı çıkılır. Bu nitelikteki toplumda, özgürlük, bireylerin kendi akıl süzgeçlerinden geçirilerek onay vermedikleri yasalara uymama hakkı olarak tanımlanmaktadır.¹²

Yasaların adil olup olmadıklarının testi, bireylerin maksimlerinin kategorik imperatif ile test edilmesine oldukça benzer. Kategorik imperatif, bireyin eyleminin maksiminin herkes için geçerli bir yasa olacağını gibi eylemesini söylerken, kamusalılık ilkesi bir yasa koyucunun önerdiği yasanın maksiminin tüm yasa koyucular tarafından evrensel olarak istenecekmi gibi eylemesini gerekli kılar. Kant'a göre, yasa koyucu, yasanın maksimini kamu ile paylaşmaktan çekiniyorsa bu yasa kamu yasası niteliği taşıyamaz. Zira yukarıda tanımlanan

rasyonel bireylerden oluş an toplum evrensel olarak bu yasayı reddeder ve yasa bu nedenle kamu yasası olamaz. Kamu yasası olma özelli i taşımayanlar ise zaten adil olmayan yasalardır.¹³

Liberal Bireysellik; Hak Temelli Teori ve Adalet Kavramı

Liberal teori, bireyi önceleyen bir paradigma üzerine kuruludur. Bu teori, toplumsal olanın ancak bireylerin tek tek ele alınması ile olabilece ini ve anlaşılabilirliğini iddia eder. Birbirinden ayrı ve birbirinden bağımsız bireylerin yan yana yaşaması ile toplumun oluştu u bir evren betimler. Bu doğrultuda dü ünüldü ünde, “ortak ve genel geçer” kolektif bir değer sistemine sahip olmayan bir toplum anlayı ı ortaya konmaktadır. Söz konusu toplum yaklaşımı, liberalizmin etik kuramına da temel olmaktadır.⁹

Liberal teori “ahlâki ço ulculuk” veya “değer ço ulculu u” nu önemser. Diğer pek çok etik kuramın neyin iyi ya da etik olarak doğ ru oldu u konusunda kesin belirlenimleri vardır. Örne in, faydacılar “en fazla toplam fayda sonucunu üreten eylemin etik olarak doğ ru oldu unu ve “fayda”nın en yüksek iyi oldu unu öne sürerken, Kantian yaklaşım, en yüksek iyiyi eylemin ardındaki niyette aramı ve bu niyetin “kategorik imperatif”e uygun olup olmamasının onun etik olarak doğ ru bir eylem olup olmamasını belirledi ini söylemektedir. Dikkat edilmesi gereken husus, tüm bu teorilerdeki etik anlayı ının “monist” oldu undur.

Liberal teori ise, tek ve genel geçer bir “iyi” kavramının bulunmadı ını, her bireyin “iyi” kavramını kendine göre tanımlamakta oldu unu ifade eder. Bireyler kendi tanımladıkları “iyi” doğrultusunda izlemek istedikleri amaçlarını belirleyerek yaşam planlarını yaparlar. Bu planlar ve iyi kavramları ço u zaman birbirleri ile bağdaşmaz. Bireyler tarafından tanımlanan bu “iyi” kavramları ve çizilen yaşam planları arasında bir değer farkı bulunmamaktadır. Kısacası her tanım, birbiri ile e it de erdedir. Bir tanım di erine göre daha üstün yapan bir nitelik yoktur. te bu “değer ço ulculu u” ortamında devletin görevi, bireylerin kendi seçtikleri “iyi”yi hayata geçirebilecekleri imkânları sağlamaktır. Bu imkânlar ise devletin sağladığı “özgürlükler ve haklardan” kaynaklanmaktadır. Bu durumda liberal teorinin bireysel özgürlükleri ve hakları en üst değer olarak gördü ü söylenebilir. Liberal teori, bireysel hakları en üst değer olarak konumlandırırken, devletin ya da baskı kurumların iyi ya da ahlaklı yaşam konusunda belirleyici ve düzenleyici olması yerine, bireylerin kendi tercih ettikleri “iyi” kavramını yaşamaya geçirebilmeleri için gereken özgürlük ortamını sağlaması ve koruması gerekti ini öne sürer.¹⁴

Liberal teorinin doğ u unda en etkili isimlerden birisi olan Locke, ba langıçta doğ a halinde yaşamayan ve doğ al haklara sahip olan bireylerin kendi aralarında sözleşme yaparak devleti kurduklarını varsayımı ve insanların doğ a halinden “uygar” siyasi topluma geçerken doğ al haklarını korumakla devleti görevlendirdiklerini öne sürmü tür. Locke’a göre, “öz-sahiplikten” (self-ownership) türeyen bu haklar, “hayat, hürriyet, mülkiyet” olarak adlandırılmaktadır. Bu haklar mutlak veya *prima facie* haklar olup, devlet tarafından herhangi bir gerekçe ile kısıtlanması kabul edilemez. Zira bu haklar, birey olmanın içkin değerleridir.

Liberal teorinin çağdaş dü ünürlerinden Dworkin, hakların bu temel yapısı nedeniyle, yönetimin hakları kısıtlamak için öne sürece i hiçbir gerekçenin etik olarak

temellendirilemeyece ini savunmu tur. Özellikle, genel refah, ço unlu un elde edece i fayda gibi gerekçelerin bireysel haklara kısıtlayıcı etki yapması da kesinlikle kabul edilemeyecektir. Liberal teorisyenler tarafından ancak bula ıcı bir hastalı n yayılmasını engellemek gibi toplum sa lı nı tehdit eden durumlarda kısıtlamanın kabul edilebilece ini ifade etmi tir. Hak, birey veya toplulukların di erlerinden isteyebilece i ve felsefi olarak temellendirilebilen taleplerdir. Etik haklarsa, etik kuramların çerçevesi içinde ve teorisinin temel argümanları ile uyumlu olarak temellendirilen haklar olarak tanımlanabilir. Pozitif hak, birinin veya birilerinin bir ey yapmasını talep etmek, negatif hak ise yapmamasını talep etmektir.²

Negatif haklar, genel olarak otonomiye saygı ilkesi ile temellendirilmi tir. Bu nedenle liberal yakla ım, özgürlü ü genel olarak negatif bir hak olarak tanımlar. Bu tanımlama, bireyin ancak keyfi kısıtlama veya baskı altında olmadı ı durumlarda “özgür” olabilece i ve kendi ya am planını yapmak konusunda serbestçe karar verebilece ini öne sürer. Bu planın en temel unsuru da hayat, hürriyet, mülkiyet çerçevesi içinde özellikle mülkiyet hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu ba lamda, “insan hakları” kavramı, negatif özgürlük tanımının rasyonel bir sonucu olarak ortaya çıkar ve söz konusu özgürlü ün her birey için sa lanması hakkı olarak ele alınır. Kısacası, liberal teori insan haklarını do al hukukla veya negatif özgürlük tanımı çerçevesinde yapmaktadırlar.²

Bu tanım gere i, liberal teorisinin insan hakları kavramı, sosyal veya siyasi haklara mesafeli yakla ır. Bu yakla ıma göre, sosyal haklar, mülkiyet hakkını tehdit etmedikçe ve di er bireylerin özerkli inin ya ama geçirilmesine engel olu turmadıkça, temellendirilebilir pozitif haklar arasında yer alabilirler.

Bu ba lamda Liberal teorisinin, adalet kavramını, hakların koruyucusu ve savunucusu olarak gördü ü söylenebilir. Elbette burada söz edilen haklar öncelikle, özgürlü ün sınırlarını belirleyen negatif haklar ve mülkiyet haklarıdır. Adalet kavramı haklardan türer ve pratik ya amda da adaleti sa layacak kurumlar hakların korunması ve savunulması ile yükümlüdürler.⁹

Komuniteryanizm; Toplum Temelli Teori ve Adalet kavramı

Komuniteryan kuram, etik ilkelerin temelinde, geleneksel uygulamaların, toplumsal de erlerin ve toplumsal uzla ı sa lanmı erdemlerin bulundu unu öne sürer. Bir etik sorunun çözümünde komuniteryan yakla ım, gelenekleri, adetleri, hayatın ve kurumların sosyal do asını göz önünde bulundurur. Kantian, faydacı ve liberal teorisyenlerin bireysel özgürlük ve özerklik üzerine yaptıkları vurgu, Komuniteryan kuramda, toplumun payla tı ı de erlere, toplumun uzla tı ı erdemlere, toplumun tarihsel arka planına, geleneklerine ve adetlerine yönelmi tir.⁹

Komuniteryan kuram, önceki üç yakla ımı genel olarak “liberal yakla ımlar” olarak tanımlar ve bu yakla ımların öngördü ü bireysel temelli ilkelere göre eyleyen toplumları, genel toplumsal refahı, ortak amaçları, vatanda lı n gerektirdi i erdemleri göz ardı etmekle ele tirir. Bu teoriye göre “liberal yakla ımlar” söz konusu özellikleri nedeniyle, bireysel refahı, ailenin bölünmesini, co rafi hareketlili i, toplumsal ili kilerde mesafeli davranmayı ve politik fragmentasyonu te vik ederek, toplum yapısına zarar verirler. Bu ba lamda

“liberal yaklaşımlar”, temel olarak üç açıdan eleştirilmektedir; geleneksel değerlerin bir arada tutucu niteliğini göz ardı etmesi, toplumsal ideallerden kaynaklanan zorunlulukları ihmal etmesi ve bireyi toplumsal tarihsel sürecinden bağımsız izole bir varlık olarak ele alması.⁹

Toplum kavramının tanımı, sınırları belirli birimde ya da yayan insan topluluğu, aile veya bir kurumun üyelerini tanımlayacak şekilde farklı kapsamları içerebilir. Hangi kapsamda kullanılırsa kullanılsın, etik açıdan doğru davranışı belirleyen, söz konusu eylemin ifa edileceği toplumun gelenekleri ve paylaştığı değerleridir. Walzer toplumu, “bir arada yaşıyarak, sosyal metaları bölüşmeye, paylaşmaya ve değiştirmeye karar veren kısıtlı bir evren” olarak tanımlamaktadır. Bu durumda, bir toplumda ilk paylaşılan “o topluma aidiyet”tir.” Söz konusu topluma dâhil olmak isteyen bireylerin kabulü hali hazırdaki toplum üyeleri tarafından yapılır. Bu, ilerideki bölümlerde yapacağımız tartışmalar açısından kritik bir saptama olup daha sonra tekrar ele alınacaktır.¹⁵

Komüniteryan kuramcılardan MacIntyre, etik karar vermede toplumsal konum ve o konuma uygun davranış kalıplarının önemli olduğunu ifade etmiştir. MacIntyre’in bu yaklaşımı, Aristoteles’in erdem etisi özetine atıf yapar ve toplumsal pozisyonun bir bireyin tikel bir durumda nasıl eylemesi gerektiği konusunda belirleyici bir etken olduğunu öne sürmektedir. Örneğin “iyi” bir hekimin taşıması gereken nitelikler bellidir ve “iyi” hekim bu nitelikler sayesinde etik karar verme sürecinde doğru eylemi seçebilir. MacIntyre’a göre bu doğru eylemin belirleyicisi, toplumsal gelenekler ve paylaşılan değerlerdir. Liberal teorilerin öne sürdüğü bireysel tercihler, herhangi bir etik temele dayanmayan zaman ve kişiyeye dayalı olarak değişebilen seçimlerdir. MacIntyre’a göre böyle öznel bir ölçütün etik temellendirmede araç olarak kullanılması mümkün değildir. MacIntyre, Aristotelyan etinin, insanı ve insanın telosunu tanımlamasının, onun etik kuramının temelini oluşturduğunu, liberal teorilerin böyle bir tanımlamadan yoksun oldukları için etik temellendirmelerinin yeterli olmadığını ileri sürer.¹⁶

Komüniteryan kuram, adaletin kavramsallaştırılmasında, bireysel haklardan ziyade toplumsal değerleri ve rolleri dayanak olarak alır. Adalet kavramının pratik yaşamda karışık bulduğu kaynakların dağıtımında adil olunması için Daniel Callahan’ın sorulmasını önerdiği soru, “toplumun ortak değerleri bu dağıtımın nasıl olması gerektiğini söyler?” sorusudur. Callahan’a göre, halk sağlığı da kaynakların dağıtımında adaletin arandığı bir alandır. Callahan, özellikle sağlık alanındaki kaynakların dağıtımında yaşanan sorunların, liberal teorilerin, “bu karar otonomiye ve bireysel özgürlüklere zarar verir mi? ya da bireysel otonomi ve özgürlükleri korumak için bu durumda nasıl karar vermeliyiz?” soruları ile yola çıkmasından kaynaklandığını dile getirir. Sağlık hizmetleri ve sağlığın sosyal belirleyicilerine erişim konusunda kararın bireysel seçimlere bırakılmasının yarattığı sonsuz ve aynı zamanda gereksiz talep kısıtlı kaynakların yetersiz kalmasına yol açmaktadır.¹⁷

Komüniteryan kuram bireysel haklarla, toplumsal değerleri birbirlerine karşıt unsurlar olarak ele almakta, bireysel hakların korunmasının, toplumsal değer ve geleneklere olumsuz etki yaptığını öne sürmektedirler. Diğer taraftan Beauchamp ve Childress bu dikotominin gerçeği yansıtmadığını, geleneksel toplumsal pratiklerin ve değerlerin bireyin olumunda etkili olduğunu, bireyin içinde yaşadığı toplumun paylaştığı erdemler ve gelenekler

tarafından ekillendirildi ini, ancak bu gerçe in, bireysel hakların toplum adına feda edilmesini gerekli kılmadı ını öne sürmü lerdir.²

Komuniteryan kuram, liberal teorilerin bireye yönelik olarak tanımladı ı ço ulcu yakla ımı, toplumlara yönelik olarak benimser. Her toplumun kendi tarihsel ba lamında geli tirdi i ve günümüze ta ıdı ı farklı “iyi” kavramları bulundu unu ve bu farklı “iyi” kavramlarının ta ıdıkları içkin de er açısından birbirlerine üstünlükleri olmadı ını ifade eder. Kommuniteryan kuram açısından bu saptama adalet kavramına yakla ımda önem ta ımaktadır. Zira bu ço ulcu yakla ım ba lamında adalet kavramı yerini “dayanı ma ve uzla ı” kavramlarına bırakmaktadır. Bu yakla ıma göre, bir toplum sa lı ın sosyal belirleyicilerinin ve sa lık hizmetlerinin da ıtımında kendi de erleri do rultusunda karar verecektir. Bu ba lamda verilen karar tartı masız olarak adil ve etik bir karar olacaktır. Örne in bir devlet, kendi toplumunun de erleri gere i, ya lı ve engellilere pozitif ayrımcılık yapılmasına karar verebilir. Kommuniteryan yakla ım, söz konusu kararı, toplumsal de erlere uygun olması nedeniyle adil olarak tanımlamaktadır. Ezekiel J. Emanuel ise, toplumun öncelikleri konusunda referandum yapılması ve sonucuna göre sosyal metaların da ıtımına karar verilmesini adil bulmaktadır.¹⁵

Öte yandan, Waltzer, tek bir da ıtıcı adalet teorisinin tüm sosyal metalar için kullanılamayaca ını, toplumların tarihsel ba lamda geli tirdikleri de erleri gere i farklı sosyal hizmet alanlarında farklı da ıtım teorilerinin uygulanması gerekti ini öne sürmektedir. Örne in bir sosyal meta, egaliteryan yakla ımla da ıtılırken bir ba kası hak etme esasına, bir üçüncüsü ise, sosyal statü esasına göre da ıtılabilecektir. Kısacası, sosyal metanın da ıtımı toplumun o sosyal metaya verdi i de er ile uyumlu ise, o da ıtımın adil bulunması söz konusudur. O halde tüm toplumlar ve tüm tarihler için tüm sosyal metaları kapsayacak bir da ıtıcı adalet sisteminden bahsetmek mümkün de ildir. Da ıtımın adilli i toplumsal ve tarihsel ba lamda göreceli olarak de erlendirilebilir.¹⁵

Tartı ma

“Di erlerine/toplumun ihtiyaç duyan bireylerine/hasta veya engelli olanlara yönelik sa lık ve sa lı ın sosyal belirleyicilerine ili kin hizmetlerin verilmesi zorunlulu u” olarak tanımlanabilen sa lık hakkı, etik açıdan nasıl temellendirilebilir?

Bir ey yapmak hakkındaki zorunlulu umuzun etik temelini aramak, dolaylı olarak o eyi yapmanın bir zorunluluk oldu u ön kabulünü içerir. Ba ka bir ifade ile, bu soru, a priori olarak böyle bir zorunlulu umuz oldu unu kabul etmektedir. Ancak, örne in, liberal etik perspektiften bakan birisinin bu ön kabule ele tirel yakla arak, böyle bir zorunlulu umuzun bulunmadı ını öne sürmesi kaçınılmazdır. Böyle bir zorunlulu un bulunmaması, söz konusu soruyu ve dolayısıyla sa lık hakkı kavramını imkânsız hale getirmekte, hatta sa lık ve sa lı ın sosyal belirleyicilerine ili kin ulusal ve global politikaların da etik açıdan tartı ılır bir konuma gelmesine yol açacaktır.

O halde sa lık hakkının etik temellendirilmesine yönelik sorumuzda saklı olan a priori kabulün, tartı manın devamını yapabilmek ve sa lı a yönelik bir adalet teorisi geli tirmek için art oldu unu söyleyebiliriz. Bu ba lamda, giri bölümünde ele alınan her bir etik kuramın kendi kavramsal bütünlü ü ve de er sistemi içerisinden bu soruya nasıl yanıt/

yanıtlar üretebileceği tartışılmalıdır. Bu bölümünde ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca, yukarıda açık uçlu bıraktığımız a priori kabulün de etik kuramların sıklık hakkına yaklaşımları bağlamında yeri geldikçe tartışmaya dâhil edilmesine çalışılacaktır.

Faydacı etik kuram açısından;

Faydacı kuram, en yüksek iyi olarak tanımladığı net sosyal faydayı arttıran sosyal politikaları ve kurumsal yapılanmaları önceler. Bu kapsamda sıklık ve sıklığın sosyal belirleyicilerine ilişkin hizmetler ancak net sosyal faydayı artırıcı bir unsur olarak değerlendirildiklerinde etik açıdan kabul edilebilir olurlar. Sıklık ve sıklığın sosyal belirleyicilerine ilişkin hizmetlerinin, net sosyal faydaya katkı sunmadığı ya da zarar verdiğini belirlendiğinde, sıklık hakkı faydacı teori kapsamında savunulamaz hale gelir. Bu bağlamda kendinde değerli olan “net sosyal faydadır”. Net faydaya olumlu katkıda bulunan sosyal hizmetler ise, bu katkıları nedeniyle iyi veya değerlidirler. Başka bir deyişle faydacı teori, mutlak ve en üst değer olarak “net sosyal faydayı” kabul eder ve sıklık ve sıklığın sosyal belirleyicilerine ilişkin hizmetlere özel bir önem ve değer atfetmez.

Kısıtlı kaynakların farklı sosyal hizmetler arasında dağılımının önemli bir karar aşaması olarak görüldüğü günümüz liberal ekonomik toplumlarında, faydacı teori, özellikle sıklık ekonomisi alanındaki ölçümlemeleri, sosyal politikalara yönelik kaynak dağılımında önemli bir sosyal fayda belirleyicisi olarak kullanılmaktadır. Tedavinin maliyeti, hastanede kalınan gün sayısı, ilaç ve tıbbi cihaz uygulamaları gibi hizmetlerin sigorta kapsamına alınıp alınmaması ya da devlet tarafından ücretsiz sunulup sunulmaması, sıklık ekonomisi açısından ürettiği net sosyal fayda ya da sebep olduğu net sosyal zarar göz önünde bulundurularak karara bağlanmaktadır.

Sıklık ve sıklığın sosyal belirleyicilerine ilişkin net sosyal fayda hesaplamasında sıkça kullanılan iki belirleyici daha bulunmaktadır. QUALYs ve DALYs adı verilen bu iki indikatör, toplumdaki bireylerin sıklıklı geçirdikleri yaşam sürelerine ve hastalık ya da erken ölümler nedeniyle kaybettikleri yaşam sürelerine göre hesaplama yapmaktadır. Bu yönüyle baktığımızda, söz konusu belirleyicilerin faydacı etik yaklaşımın yöntemleriyle son derece uyumlu çalıştıklarını söyleyebiliriz. QUALYs ve DALYs hastalıkların yol açtıkları sonuçlara odaklanmaktadır. Zarar, erken ölümler ve hastalıklı olarak geçirilen süre, fayda ise sıklıklı ve kaliteli sürdürülen günlerden oluşmaktadır. Bu belirleyiciler ve sıklık ekonomisine ilişkin veriler sadece sıklık ve sıklığın sosyal belirleyicilerine yönelik hizmetlerde önceliklendirmede değil, tüm sosyal hizmetlerde önceliklendirme amacı ile de kullanılmaktadır.

O halde faydacı etik kuramın sosyal hizmetler arasında sıklık ve sıklığa ilişkin olanlar da dâhil olmak üzere etik değer açısından bir fark görmediğini ifade edebiliriz. Söz konusu yaklaşımın, sıklık ve sıklığın sosyal belirleyicilerine ilişkin hizmetlerin dağılımında adalet ve hakkaniyet gibi kavramları da silikleştirdiğini, toplumda bireyler arası fayda/yük dağılımının nasıl olduğu, sıklık ihtiyaçlarının karşılanmasında temel alınan kriterler ve bu kriterlerin adil olup olmadığına önem atfetmediğini söyleyebiliriz.

Tüm bu bilgiler ışığında, faydacı kuramın bireyler arası eşitsizlikleri göz ardı ettiği ve net sosyal faydaya olumlu etki yapmayan ya da etkisi ölçülemeyen tüm verileri yok saydığı

açıkça görülmektedir. Bireyler, hesaplamada birer sayı olarak görülmektedirler. Sayı mutlak çoğunluğa erişemezse, o sayıların temsil ettiği bireylerin acıları ya da ulla radıkları zararlar etik değerleri taımaz.

O halde cevabını aradığımız soruya, faydacı etik kuramın yanıtı açıktır; baskalarına karşı sağlık hizmetlerinin ve sağlığının sosyal belirleyicilerine yönelik hizmetlerin sunulmasına ilişkin zorunluluk ancak bu hizmetlerin net sosyal faydaya olumlu katkı yaptığı gösterilebilirse vardır. Kısacası bu zorunluluk, a priori bir kabul değil, koşullara bağlı olarak oluşabilecek bir zorunluluktur. Zorunluluğun (varlığının hesaplarla kanıtlandığı durumlarda) etik temeli ürettiği sonuçların net sosyal faydaya katkıda bulunuyor olmasıdır. Baskaları bir deyişle, faydacı etik kuramın sorumuza verdiği yanıt genel geçer değil, koşullara bağlı bir yanıttır.

Ancak genellikle, toplumun sağlıklı olmasının, o toplumun devamlılığının ve esenliğinin sağlanması için gerekli olduğu dolayısıyla hangi indikatörler kullanılarak hesaplama yapılırsa yapılsın sağlık ve sağlığının sosyal belirleyicilerine ilişkin hizmetlerin net sosyal faydaya olumlu katkı yapacağı öne sürülebilir. Bu genelleme özellikle birinci basamak koruyucu sağlık hizmetleri için geçerli olabilir. Aşılama, ana çocuk sağlığı, aile planlaması gibi sağlık hizmetleri yanı sıra, temiz içme suyu kaynaklarına erişim, düzenli kanalizasyon sistemi gibi sağlığının sosyal belirleyicilerine ilişkin hizmetler bu grupta sayılabilir.

Ancak faydacı etik kuramın yukarıda sayılan hizmetlerin kendinde değerli olmadıklarını kabul ettiğini bu nedenle koşullara bağlı olarak bu hizmetlerin devamlılığının sağlanmaması gerekebileceğini, en azından teorik olarak bunun böyle olduğunu akıldan tutmak gereklidir.

Özellikle net sosyal faydaya olumlu veya olumsuz etki yapacak çoğunluğa veya ayrılmış sahipli olmayan dezavantajlı gruplar, azınlıklar ve diğer incinebilir gruplar açısından ise, faydacı etik kuram oldukça problematiktir. Zira faydacı etik kuramın perspektifinden bakıldığında, bu gruplar için sağlık ve sağlığının sosyal belirleyicilerine yönelik herhangi bir planlama ve uygulama yapılmasını gerektiren bir durum oluşmamaktadır. Sayı, değer üretecek değil, ulaşılmadık sürece, sayıların temsil ettiği bireylerin de bir değeri yoktur.

Kant'ın Kamusal İkesi açısından;

Kant kategorik imperatif ile bireylerin uyması gereken evrensel etik ilkeyi belirlerken, onun bir yansıması olan kamusal ilkesi ile de politika ve siyasete ilişkin evrensel etik ilkeyi “kamusal ilkesini” ortaya koymuştur. Kamusal ilkesi, Kant'ın deyimiyle adaletin temel dayanak noktasıdır. Tüm haklar ve özgürlükler ise adaletin sağlanması ile mümkün olmaktadır.

Kantian etik kuram ayrıca, “tarafsızlık ilkesine” de önem vermektedir. Etik yargılama yaparken, ahlaki öznenin yakınlarına veya öncelik verdiği grup veya kişilere ayrıcalık tanımasına imkân sağlamaması, sosyal politikaların oluşturulmasında adaletin sağlanması için avantaj yaratmaktadır. Zira kategorik imperatifin nesnel ve mutlak nitelik taşıması, ona uygun alınan kararların, grup veya bireylerin herhangi bir niteliğine göre ayrımcılık uygulamalarına teorik olarak mani olmaktadır. Kant'a göre, tarafsızlık ilkesine uygun eyleme

erdemine sahip olan etik politikacı, sosyal politikalar alanında karar verirken adil olacak ve evrensel etik ilkelerden ayrılmayacaktır.

Her ne kadar, Kant siyasi yönetim için kamusalılık ilkesi ve tarafsızlık ilkesi ile etik eyleme ilkeleri belirlemedi olsa da bu genel ilkeler, güncel da itıcı adalet sorusuna yanıt vermekten oldukça uzaktır. Di er taraftan, e er kamusalılık ilkesi Kant'ın öne sürdü ü gibi evrensel bir ilke ise, o zaman güncel sorun ve sorulara da yanıt üretebilmesi gerekir. Ancak, Kant'ın *Sonsuz Barı* adlı eserinde ifade etti i gibi, kamusalılık ilkesi yöneticinin eylemlerinin ve kararlarının adil olup olmadığı na dair bir test aracıdır. Kısacası, bu ilke bir kamu hizmetleri politikası in a etmek yerine mevcut olanı ya da olması ön görüleni etik açıdan test etmeye yöneliktir.

Bu nedenle sa lık hakkına ili kin spesifik sorunun yanıtını bu ba lamda bulmak oldukça güç olacaktır. Ancak, ilkesel olarak, Kant'ın toplumun ihtiyaç duyan bireylerine yönelik sa lık ve sa lık hizmetlerinin sunulmasına kar ı bir tutum içinde olmayacağı nı, yine O'nun ortaya koydu u etik ilkelerden yola çıkarak söyleyebiliriz. Kant'ın kamusalılık ilkesinin haklara yönelik bir talep olu turmaktan çok, özgürlüklerin kısıtlanmaması için nelerin yapılmaması gerekti i konusunda önermelerde bulunması bir ipucu sa lamaktadır. Zira sosyal hizmet ve metaları sa lı ı da içerecek ekilde ele aldı mızda, bu alanlardaki politikaların bireylerin özgürlüklerini do rudan veya dolaylı olarak etkiledi ini söyleyebiliriz. Sa lı ın sosyal belirleyicilerinin söz konusu sosyal hizmet ve metaların alt kümesinde yer aldı ı göz önünde bulunduruldu unda, kamusalılık ilkesinin sosyal politikalar için de geçerli olacak ekilde yorumlanmasının Kant'ın öne sürdü ü kapsam ile çeli ki içermeyece i ifade edilebilir. Ayrıca, toplumda azınlık konumunda bulunan birey ve gruplara yönelik sosyal politikaların üretilmesi yine aynı ba lamda de erlendirildi inde aykırılık te kil etmeyecektir.

Tüm bu saptamaları yaptıktan sonra, Kant'ın öne sürdü ü ve evrensel genel ilkelerin kendisinden sonra gelen felsefecilere ilham kayna ı oldu unun altını çizmek gereklidir. Örne in Rawls'un adalet teorisinin temel bile enleri incelendi inde, Kantian kuramın belirgin izleri görülebilmektedir. Rawls, bireysel haklar, sosyal hizmetler ve sosyal imkânların adil da ıtımında ço unlu un tercihi veya bireysel mutluluk gibi sosyal faktörlerin de il; akıl, otonomi ve e itlik gibi Kantian temaların kullanılarak karar verilmesi gereklili ini öne sürmü tür.

Liberal Etik kuram açısından;

Liberal etik kuram, serbest piyasa ko ulları içinde, mülkiyet hakkının en öncelikli de er oldu u varsayımını kabul eder. Bu ba lamda liberal teori, sa lı ın da piyasada bulunan di er mal ve hizmetlerle aynı ko ullarda alınıp satılmasının etik olarak zorunlu oldu unu, bunun aksi bir sistemin, bireylerin mülkiyet haklarına zarar verece i ve onu ihlal edece ini öne sürmektedirler. Liberal etik kuram, sa lı ı di er mal veya hizmetlerden ayrı bir de ere sahip olarak nitelemez. Tüm mal ve hizmetler için geçerli olan serbest piyasa ko ulları sa lık içinde geçerlidir. Bu yakla ım, ihtiyaç halinde olanların, engelli veya hasta olan bireylerin, alacakları hizmeti, tıpkı aldıkları di er mal ve hizmetlerde oldu u gibi bedelini ödeyerek almaları gerekti ini söyler. Böylece, bu mal ve hizmetleri üretenlerin üretimden kaynaklanan hakları korunmu olacaktır. Di er taraftan, e er, toplumu yöneten otorite, bazı

grupların, di erlerinin üretti i mal ya da hizmetlerin bir kısmına ücretsiz eri imlerini sa larsa, bu durumda, o hizmetleri ücreti kar ılı ında satın alanlar açısından da önemli bir adalet sorunu ortaya çıkacaktır.

Liberal yakla ımın temelinde bulunan sa lı ın di er mal ve hizmetlerle e it etik de ere sahip oldu u dü üncesi, sa lı ı kar beklentisi içindeki irketlerin sattı ı ve arz talep dengesi serbest piyasa ko ulları tarafından düzenlenen herhangi bir ticari de er haline getirmektedir.

Bu gerçe in en çarpıcı ekilde ya andı ı ülkelere örnek olarak Amerika Birle ik Devletleri'ni (ABD) verebiliriz. Son zamanlarda ABD'de oldukça popüler olan bazı tartışmalar, söz konusu yakla ımın idealize etti i sistemin nerelere kadar gidebilece ine dair örnekler içermektedir.

Bunlardan biri, insan genomuna yönelik çalı maların artması ve bu alanda sa lanan geli meler nedeniyle, bireylerin genom bilgileri sayesinde hangi hastalıklara kar ı e ilim ta ıdıklarının tespit edilmesinin mümkün hale gelmesinin sonuçlarını tartışmaktadır. Liberal perspektife sahip olanlar, sigorta irketlerinin bu bilgilere eri im sa layarak, bireylere sunacakları sa lık sigortalarının kapsamını ve bireylerden talep edecekleri primlerinin miktarını bu bilgi ı ında ekillendirmelerinin, sigorta irketlerinin en do al hakkı oldu unu öne sürmektedir. Tartışılan güncel konulardan bir di eri ise, kadınların beklenen ortalama yaşam sürelerinin erkeklerinkinden daha uzun olması nedeniyle, ileri ya lara eri erek maliyetli kronik hastalıklara sahip olma olasılıklarının da fazla oldu udur. Bu durumda önerilen, kadınların sa lık sigorta primlerinin erkeklerden daha yüksek olmasının daha adil olaca ıdır.

Bu örneklerin ya andı ı ortamda, sa lık, sigorta irketlerinin sattı ı bir hizmettir ve irketlerin en do al hakkı hatta kurulu nedenleri kar etmek ve karlarını arttırmaktır. irketler, bedelini ödemek kaydıyla, karlarını arttırması muhtemel bilgilere eri im sa layabilmelidirler. Bu durumun, araba satan bir irketin mü terilerinin ne tür arabalara ihtiyaç duymalarının daha olası oldu una dair ara tırmalardan yararlanarak ürün ve satı stratejilerini geli tirmelerinden farklı bir yönü yoktur.

E er, sa lık di er mal ve hizmetlerle e it etik de ere sahipse ve en yüksek de er bireysel mülkiyet ise, yukarıdaki akıl yürütmede en azından mantık sıralaması açısından bir sorun yoktur. Di er taraftan, güncel ya antılara baktı ımızda, liberal sistemin tüm bile enleri ile hayata yansıdı ı bir ülke olan ABD'de bunların tam tersi içeri e sahip tartışmaların da alevlendi ini görebiliyoruz. Acaba bu güncel geli meler, liberal etik kuramın sa lık ve sa lı ın sosyal belirleyicilerine ili kin yeni bir etik yakla ımını ortaya koyuyor? Yukarıda betimledi imiz akıl yürütmede kırılma noktaları mı ortaya çıkıyor?

Yakın zamanda sesleri oldukça sık duyulmaya ba layan sa lı a di er sosyal hizmetlerden ayrı bir de er atfedilmesi gerekti ini savunan liberal teorisyenler, sa lı ın liberal sistemin önceledi i bireysellik, seçim özgürlü ü ve fırsat e itli i gibi kavramları hayata geçirebilmek için gerekli oldu unu ifade etmektedirler. Bu yakla ım sahiplerinin görü ü, liberal muhafazakârlar diye nitelendirebilece imiz görü ün dine verdikleri referanslarla da desteklenmektedir. Hasta olana bakmak, dü küne yardımcı olmak, dinlerin yüceltti i bir de erdir. Di er taraftan, hastalı ın içinde barındırdı ı acıların dindirilmesi, engellerin

mümkün oldu unca ortadan kaldırılması, toplumsal dayanı ma ve birli in de bir gere idir. Söz konusu teorisyenler, bu ve benzeri argümanlara dayanarak sa lıklı olmanın imkân sa ladı ı fırsat e itli i, bireysel otonomi, seçme özgürlü ü gibi kavramların sahip oldu u de er nedeniyle, sa lı ın di er mal ve hizmetlerden ayrıcalıklı bir de er ta ıdı ını ifade etmektedir.

Görüldü ü gibi, yukarıda dile getirilen savların sahipleri Rawls'un adalet teorisinden, Amartya Sen'in kapasite yakla ımından ve hatta din adamlarının teolojik ö retilerinden ödünç aldıkları argümanlarla pragmatik eklektik bir yakla ım içinde argümanlarını savunmaktadırlar. Bu savunuların en güzel örneklerinden birisi ABD Ba kanı'nın Sa lıkta Etik Problemler Komitesinin 1983 yılında yayınladı ı Sa lık Hizmetlerine Eri im için Etik Çerçeve adlı raporu olu turmaktadır. Günümüzde oldukça tartı ılan Obamacare sa lık reformunun, demokrat hükümetler tarafından ilk dile getirildi i dönemde yazılımlı olan bu rapor, liberal teorinin temel de erlerini kar ısına almadan, sa lı a özel bir etik de er atfetmeye çalı maktadır.

Di er taraftan raporun hiç bir yerinde sa lı ın bir hak oldu u dile getirilmemi tir. Ayrıca, sa lı ın di er hizmetler arasında ayrıcalıklı bir de ere sahip olması, onun, serbest piyasa da alınıp satılan bir meta olması durumunu da de i tirmemektedir. Öne sürülen argümanlar sadece sa lı ın en azından bir e ik seviyeye kadar herkes tarafından alınabilir olmasını sa lamayı hedeflemektedir. Mali gücü olanlar daha önce oldu u gibi, kendi bütçelerinden, olmayanlar ise devlet yardımlarından faydalanarak bu alımı gerçekle tireceklerdir.

Dolayısıyla güncel geli melerin liberal teorinin temel etik yakla ımında bir de i iklik yaratmadı ını ya da liberal teorinin etik yakla ımındaki bir de i iklikten kaynaklanmadı ını ve teorinin temel akıl yürütme silsilesinde bir kırılma olmadı ını söyleyebiliriz. Ancak, yeni yakla ımın temel bazı liberal de erlerle çeli ti ini de gözden kaçırmamamız gerekir. öyle ki, liberal sistem bireysel otonomi ve seçim hakkının öncelikli de erler oldu unu ifade eder. Kısacası her birey kendi mülkiyetinde olan parayı kendi seçimleri do rultusunda harcama hakkına sahiptir. Sa lı a ayrı bir de er atfederek her bireyin sa lık sigortası alması ve alamayanlara da bütçeden destek verilmesi uygulaması kavramsal olarak öncelenen de erlere aykırıdır. Bireyler, kendi arzuları ile ihtiyaç halinde olanlarla dayanı abilirler ancak devlet eliyle böyle bir zorunlulu un getirilmesi ve özgür bireylerin ödedi i vergilerin toplumun en alt kesiminin ihtiyaçlarının kar ılanması için kullanılması liberal etik kuram paradigması dâhilinde adalet ve bireysel haklara aykırı bulunmaktadır.

Sonuç olarak liberal etik kuram kapsamında sa lık hakkının ve ba kalarına sa lık ve sa lı ın sosyal belirleyicilerine ili kin hizmetlerin verilmesi konusunda bir zorunluluk bulunmadı ını, hatta teorinin ilkelerinin ve öncelikli de erlerinin ihlal edilmemesi için böyle bir zorunlulu un olmamasının zorunlu oldu unu dile getirebiliriz. Son dönemdeki teorik tartı maların bu durumu de i tirmedini ve bu tartı maların esasen felsefi gerekliliklerden çok ekonomik gerekliliklerin yol açtı ı de i ikliklerin yapılabilmesi için üretilmek zorunda olunan pragmatik eklektik argümanlar oldu unu ifade edebiliriz.

Tartı manın giri bölümünde, bazı etik kuramların birinci spesifik soru içerisindeki a priori kabulü reddedeceğine, bu durumun, birinci ve ikinci spesifik soruların gündeme gelmesine imkan vermeyeceğine değinmiştir. Liberal kuarm, paradigması gereği bu konumdur.

Kommunitaryan Etik kuram Açısından;

Komuniteryan kuram, adalet kavramını ve ona bağlı olarak sağlık hakkı kavramını, toplumun paylaşılması gerekenleri bağlamında ele almaktadır. Kommunitaryanizme göre, evrensel ve mutlak bir adalet kavramı yoktur. Onlara göre, mutlak olan toplumsal normlar ve değerlerdir. Bu norm ve değerler sağlık hakkına özel bir değer biçebilir veya tersi de olabilir. Her iki durum da söz konusu toplum bağlamında adildir. Başka bir deyişle, toplumlar adalet ilkelerini kendi içlerinde, kendi değerlerine bağlı olarak oluşturur ve geliştirirler. Böylece her toplum kendine ait, kendi değerlerinden kaynaklanan birbirinden bağımsız “adalet kürelerine” sahip olurlar.

O halde kommuniteryan kuramcılarının, ele aldığımız sorunun içerdiği a priori kabule mesafeli yaklaşacakları ve bu kabulün toplumdan topluma değışkenlik göstereceğini öne süreceklerini söyleyebiliriz. Bazı toplumlar, bu konuda bir zorunluluk olduğunu toplumun değerlerine ve geleneklerine bağlı olarak kabul ederlerken, bazı toplumlar için ise böyle bir zorunluluk yine aynı gerekçe ile reddedilebilir. Kommuniteryan kuram açısından her iki durum da etik bağlamında ele dır. Biri diğerinden daha “iyi” veya “kötü” de ildir.

Burada en dikkat çekici nokta, sağlık ve sağlığı aili kin sosyal hizmetler de dâhil olmak üzere, kommuniteryan kuramın hiçbir sosyal metaya ilişkin bir değer yüklememesidir. Bir sosyal metayı değerleri arasında değerli yapan toplumun ona atfettiğide ır. Başka bir deyişle, bir metanın değerli olması, metanın ilişkin fonksiyonu de il, toplumun bir fonksiyonudur. O halde, bireyler, içlerine dokuları toplumların geleneklerine ve değer yapılarına bağlı olarak, sağlık hakkına sahip olabilirler de olmayabilirler de. Başka bir deyişle bireyler, insan olmalarından kaynaklanan bir sağlık hakkına sahip de ildirler. Nasıl, metayı değerli yapan şey metaya ilişkin de ilse, insanın sahip olduğu ya da olmadığı haklar da insan olmaya ilişkin (insan olmaktan dolayı) değerler de il, o toplumun üyesi olmaya ilişkin değerlerdir.

Bu durum, sağlığı a ve sağlığının sosyal belirleyicilerine ilişkin yükümlülüklerin varlığını zamana, topluma bağlı hale getirmektedir. Aynı zamanda, bu hizmetlerin ne kadar ve nasıl dağıtılacağı konusu da aynı değışkenlere bağımlı olmaktadır. Bu pratik tutumun bizi asıl ilgilendiren boyutu, toplumun geleneksel e ilimleri doğrultusunda verilen karar ve yapılan uygulamanın ne’li inden bağımsız olarak peşinen adil ve etik açıdan doğru kabul edileceğidir. Kısacası, kararı etik açıdan doğru ve adil yapan, karara ilişkin de il, topluma ilişkin bir özellik olacaktır.

Sonuç Yerine

Etik kuramlar, etik açıdan doğru eyleyebilmek için hangi dayanak noktalarından yola çıkarak hangi değerleri önceleyerek karar vermek gerektiğikonusunda kendi paradigmalarını oluşturmuşlardır. Bu paradigma içinde ve onunla tutarlı olarak kavramlar kendi içeriklerini bulurlar. Bu durum aynı kavramların farklı etik kuramlar bağlamında

farklı anlamlar ve değerler ile yüklenmesin neden olmaktadır. Örneğin bir kavram bir etik kuram açısından temel ve vazgeçilmez nitelik taşıırken diğer bir etik kuram açısından temellendirilemez olabilmektedir. Adalet ve sağlık hakkı kavramları sağlık hizmetlerine erişimde özellikle kısıtlı kaynakların dağıtımından etik açıdan önem taşımaktadır. Bu çalışmada bazı etik kuramların söz konusu iki kavramı kendi paradigmaları içinde nasıl anlamlandırdıkları ve temellendirdikleri ele alınmış ve bu temellendirmelerin pratik hayattaki yansımaları tartışılmıştır.

Acknowledgments

Teşekkür

Bu çalışmaya 1R25TW009248-01, KM Munir, PI proje numarası ile destekleyen. Fogarty Uluslararası Merkezi/NIH fonu'na teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Adnan, G. Adalet Kavramı. Vol. 2. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Derneği Yayınevi; 2001. p. 7-48. The concept of justice
- Beauchamp, TL.; Childress, JF. Principles of Biomedical Ethics. 6. New York: Oxford University Press; 2009. p. 241-248. p. 336-342. p. 356-360.
- Ouz, YN.; Tepe, H.; Kucur, D.; Büken, NÖ. Biyoetik Terimleri Sözlüğü. Vol. 1. Vol. 89. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları; 2005. p. 153-159. Dictionary of Bioethical Terms
- Erdemir, AD.; Ouz, NY.; Elçioğlu, Ö.; Doğan, H. Klinik etik. Vol. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2001. p. 9-25. Clinical Ethics
- Slowther, A.; Johnston, C.; Kaynakal, İJ.; Hope, T. A Practical Guide For Clinical Ethics Support. 1. Oxford: The Ethox Centre, University of Oxford Ethical Frameworks; 2004. p. 76-78.
- Hançerlioğlu, O. Felsefe Sözlüğü. Vol. 16. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi; 2008. p. 404-405. Dictionary of philosophy
- Aristoteles. Nicomachean Ethics. Indianapolis: Hackett publishing Comp; 1999. p. 77-81.
- Sandel, MJ. Justice: What's the Right Thing To Do?. 1. London: Penguin Books; 2009. p. 184-208.
- Munson, R. Intervention and Reflection Basic Issues in Bioethics. 9. Boston: Cengage Learning; 2012. p. 863-875.
- Whitehead SJ, Ali S. Health outcomes in economic evaluation: the QALY and utilities. Br Med Bull. 2010; 96:5-21. [PubMed: 21037243]
- Cevizci, A. Felsefe Tarihi. Vol. 1. Baskı. İstanbul: Say Yayınları; 2000. p. 707-739. p. 744-746. History of philosophy
- KANT, I. Perpetual Peace A philosophical Essay. London: George Allen & Unwin Ltd; 1917. p. 51-67. p. 120-157. p. 161-196.
- VENTURELLI S. The principle of publicity and policies of the information age. The Public. 1995; 1(2):1.
- Kymlicka W. Liberal individualism and liberal neutrality. Ethics. 1989; 99(4):883-905.
- Tutut V. Between the "Spheres of Justice" and the "Right to Citizenship": The Limits of the Communitarian Theory of Michael Walzer. Meta: research in hermeneutics, phenomenology, and practical philosophy. 2011; 1.3.1:130-140.
- Kuna M. MacIntyre's search for a Defensible Aristotelian Ethics and the Role of Metaphysics. Analyse and Kritik. 2008; 3:103-109.
- Sen, A. Theory of Justice. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press; 2009. An Idea of justice; p. 1-12. Rev. ed